

УДК 372.880.81.373.7: 811.112.2

ОЗНАЙОМЛЕННЯ УЧНІВ СТАРШИХ КЛАСІВ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ ІЗ ФРАЗЕОЛОГІЧНИМИ ОДИНИЦЯМИ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ ОРНІТОЛОГІЙНОГО ЗМІСТУ

Михайлишин Уляна Іванівна
м.Тернопіль

У статті з'ясовано значення методів пояснення (розповіді) і вправ для засвоєння фразеології, запропоновано теоретичний матеріал із метою пояснення вчителем суті орнітологічного змісту фразеологізмів і розроблено завдання для системи тренувальних вправ, які передбачають запам'ятовування фразеологічних одиниць, роботу із фразеологічними словниками німецької мови для семантизації фразеологічних одиниць, відшукування фразеологізмів орнітологічного змісту в діалогічних та монологічних текстах, уведення їх у самостійно складені висловлювання.

Ключові слова: фразеологія, фразеологічні одиниці орнітологічного значення, метод пояснення (розповіді), семантизація фразеологізмів, метод вправ, діалогічне і монологічне мовлення.

У сучасній лінгводидактиці важливе місце посідає формування мовленнєво компетентної особистості, яка досконало володіє влучним дотепним словом чи стійкими семантично і граматично пов'язаними експресивно забарвленими сполученнями слів (фразеологізмами). Під час навчання німецької мови учень повинен засвоїти знання і сформувати уміння та навички, що стосуються таких видів мовленнєвої діяльності, як говоріння, читання, аудіювання, і письмо. Говоріння «полягає у переводі внутрішнього мовлення в акустичне, у перекодуванні думки у звукові сигнали» [4, с.39]. У результаті говоріння появляється усне висловлювання – монологічне чи діалогічне. Основними механізмами діалогічного висловлювання є ситуація, мотив, потреба, внутрішній план висловлювання, добір лексико-фразеологічного мовного матеріалу, його розміщення і маркування, що проходить через почуття людини, емоції, які в усному мовленні проявляються в інтонації та паралінгвістичних засобах. Важливими для вироблення умінь і навичок багатого, доречного, дотепного, влучного, доцільного застосування фразеологічних одиниць під час говоріння є використання у навчальному процесі методу пояснення і методу вправ.

Методику навчання німецької мови у середній школі як і роботу над лексикою досліджував В.О.Бухбіндер, психологію ово-

лодіння іноземної мови – Б.В.Бєляєв, І.А.Зимня, основи навчання діалогічного мовлення – Розенбаум Є.М., але засвоєння старшокласниками фразеологізмів німецької мови не було предметом наукових розвідок.

Крім цього, практика свідчить, що засвоєнню фразеологічних одиниць у середній школі уваги майже не приділяють, оскільки більше зосереджують увагу на збагаченні словникового запасу, роботі над вимовою, заучуванню текстів напам'ять тощо.

Розуміння того, що одним із показників мовленнєвої культури є багатство (різноманітність) мовлення, проблема не досліджувалася і в школі майже не опрацьовується свідчить про актуальність нашого дослідження.

Мета статті полягає у студіюванні проблеми використання методу пояснення і методу вправ під час засвоєння фразеологічних одиниць німецької мови, що мають орнітологічне змістове навантаження.

Для досягнення мети визначено такі завдання:

- 1) з'ясувати суть методу пояснення і методу вправ для засвоєння фразеології;
- 2) подати пояснення вчителя для розуміння орнітологічного значення фразеологізмів;
- 3) запропонувати завдання для системи тренувальних вправ, які передбачають запам'ятовування фразеологізмів, відшукування їх у контекстах, уведення вивчених фразеологічних одиниць орнітологічного змісту у самостійно складені речення.

Метод пояснення інакше називають розповіддю учителя. У педагогіці під розповіддю розуміється «послідовне розкриття змісту нового матеріалу» [11, с.132], під поясненням – «словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій, ... слів, термінів» [11, с.132]. У методиці мови використовують термін «пояснювально-ілюстративний метод навчання», який передбачає усвідомлене засвоєння знань. Він полягає в тому, що учитель повідомляє готову невідому учням інформацію обов'язково з поясненням, демонструванням прикладів усно (розповідь учителя, повідомлення, пояснення, елемент лекції) у поєднанні з роботою над підручником,

таблицю, схемою, технічними засобами навчання.

Цільне місце в ієрархії навчання на уроках мови посідає доказова розповідь, мета якої – «цілеспрямована і цілісна передача навчальної інформації» [1, с.75]. Йдеться не про догматичну розповідь, яка сухо відтворює зміст шкільного підручника, а змістовне, аргументоване пояснення мовних фактів і явищ, супроводжуване аналізом прикладів, застосуванням методичних прийомів – наочності та комп'ютеризації навчання.

Для засвоєння матеріалу про фразеологічні одиниці орнітологічного значення пропонується розповідь учителя, яка подає інформацію, що стосується етимології фразеологізмів давньогерманської мови, корені яких сягають античних часів і мають міфологічним підґрунтям. До них належать фразеологічні одиниці про птахів, зокрема шуліку, лебедя, зозулю, ворону (крука), сову (пугача). Розглянемо приклад розповідей лекційного характеру:

Поняття птаха у міфологічній свідомості „пов'язувалося з периферією відносно до центру, де знаходився Всесвіт і де панували порядок, гармонія, на відміну від хаосу на периферії” [5, с.114]. Птах ідентифікувався також зі смертю (зі сном), з ніччю, з безоднею. Поняття птаха як провісника нещастя збігається з символікою коня (символ смерті, символ потойбічного світу).

1. Geier “шуліка”; лунь. Національна символіка луни (шуліки) тісно пов'язана з міфопоетичним контекстом. За давніми народними легендами, ці величезні птахи можуть затулити світло сонця, адже вони є демонічними істотами п'їтьми, уособленням диявола. Птахи-хижаки, які харчуються стервом, отримали негативну оцінку з боку німців. Так, відображення цих вірувань і уявлень спостерігаємо у німецьких зворотах, засвідчених з XV століття нім. *Hol dich der Geier!* – укр. Вхопи тебе шуліка! [12, с.522]; нім. *Hol mich der Geier!* – укр. Вхопи мене шуліка! [12, с.522]; нім. *Daß dich der Geier hole!* – укр. Щоб тебе шуліка вхопив! [12, с.522]; нім. *Geh zum Geier!* – укр. Іди до шуліки! [12, с.522]; нім. *Pfui Geier!* – укр. Тьху, шуліка! [12, с.522].

2. *Schwan/лебідь*. Лебідь із давніх часів вважався пророчим птахом, який успадкував дар пророкування від Аполлона. Згідно з легендою лебідь, співаючи перед смертю, сповіщає про неї. На основі цього й виникли звороти німецької мови, що відповідають українській, наприклад: нім. *etwas ist jmds Schwanengesang (gehoben)* – укр. що-небудь є чимось останнім твором, останнім виходом [12, с.545]; нім. *es schwant mir*, який вживається у значенні укр. передчувати щось (недобре) [2, с.206]. У Саксонії і Тюрингії рівнозначний вираз має форму нім. *mir waschen Schwansfedern* [14, с.545].

3. *Kuckuck/зозуля*. Серед німців здавна поширеною є така прикмета: почувши вперше зозулю, слід стукати по ганячку або качатися по траві (на щастя). Німці вірять, що це захищає людину від зловісного пророкування птиці, адже кування зозулі вони вважають поганюю прикметою, яка, до речі, знайшла своє втілення у мові: з XVI ст. Лексему *Kuckuck* використовують як евфемічний заміник демоніма *Teufel* “чорт, диявол” [14, с.448]. Можливо, що одна з давніх німецьких легенд про те, що колись, перелітаючи через море, зозуля вбила свого чоловіка, відіграла вирішальну роль у формуванні в арійських народів національного зооморфічного образу диявола, а в німецькій мові – семи ‘жорстокість, підступність’ лексеми *Kuckuck*. Відповідно до цього не важко встановити пряме значення фразеологізмів нім. *der Kuckuck soll dich holen* – укр. чорт тебе забери [6, с.352; 312, с.594]; нім. *der Kuckuck ist los* – укр. діється чорт знає що [6, с.352]; нім. *zum Kuckuck* – укр. чорт забери [6, с.352]; нім. *alles ist zum Kuckuck* – укр. все до чорта [6, с.352]; нім. *in des Kuckucks Namen* – укр. чорт побери [6, с.352]; нім. *scher dich zum Kuckuck* – укр. забирайся до чорта [6, с.352]; нім. *geh zum Kuckuck!* – укр. іди до чорта [6, с.352].

4. *Krähе/Ворона; Rabe/крук*. Як зазначає В.М.Телія, образи, що лежать в основі фразеологічних одиниць, є, з одного боку, «достатньою мірою прозорими для певної лінгвокультурної спіль-

ноти» [9, с. 82-83], а з іншого – багато загальнолюдських культурних стереотипів є універсальними, архетипами або походять зі спільних, принаймні для європейців, джерел – античної міфології, християнської релігії і т.п. Ключем для пояснення етимологічно-образної основи фразеологічних одиниць німецької мови з цими назвами стають космогонічні міфи. Мовні образи ворона та ворони є амбівалентними. Вони формуються під впливом уявлень народу і пов'язані з давніми віруваннями етносу. Ворон та ворона в античній і давньогерманській міфології виступали як птахи хтонічні, пов'язані з потойбічним світом, нечисті (диявольські, прокляті), зловісні. За німецьким міфопоетичним образом, ворона (*Krähе*) належить до царства п'їтьми, можливо, через колір її оперення (реконструйований корінь у вигляді **kweg-* «чорний» асоціюється з коренем іє. **kwega-* «ворона, ворон» [8, с. 80]) і не нашкодить лише «своєму»: нім. *Eine Krähе hackt der anderen kein Auge aus* – укр. ворона не виб'є око іншій, крук круку ока не вибере. Крук (*Rabe*) уособлює підступність та жадібність [10, с.130] (пор., нім. *Dem Raben auf dem Dach und dem Fuchs vor der Tür ist nicht zu trauen* – укр. крукові на даху і лисиці перед дверима не можна довіряти; нім. *Erziehst du dir einen Raben, wird er dir die Augen ausgraben* – укр. виховаєш собі крука, він тобі видряпає очі [12, с.201]; згідно з міфопоетичною традицією крук *Hugin* «мудрий» і крук *Munin* «той, хто пам'ятає» супроводжують бога Водана (етимологічно іє. *wōdinas пов'язане з нім. *Wut* «лють») [3, с.43]. Будучи «огорненими» багатьма символічними конотаціями, у свідомості німця лексема *Rabe* ввійшла до складу фразеологізмів, які завуальовано представляють тему смерті і сприймаються як побажання кому-небудь померти: нім. *Daß dich die Raben fressen!* – укр. Щоб тебе круки їли! [12, с.1212]. Головне значення чорного кольору – п'їтьма й зародження в п'їтьмі. Ймовірно, саме тому птахи ворон та ворона, які мають пір'я чорного кольору, і як тварини, що споживають стерво, символізують потойбічні сили і вважаються птахами смерті. Саме тому в запропонованій фразеологічній одиниці наявна вказівка на чорний колір птахів: нім. *schwarz wie ein Rabe/die Raben (sein)* – укр. бути чорним як ворон/ворона/ворони [6, с.446]. Отже, ворон виконує функції універсального медіатора між життям і смертю, небом та землею. Такі вірування стали основою для виникнення фразеологічних одиниць із негативною конотацією, наприклад: нім. *ein Unglücksraube sein* – укр. бути вороном нещастя [14, с.1661], Звуки, які видає ворона, оцінюються у фразеології також вкрай негативно, зокрема: нім. *krächzen wie ein Rabe* – укр. крехкотіти як ворона [13, с.638].

5. *Uhl/сова; Uhu/пугач; Eule/сова*. Сову вже в класичну давнину вважали за вісницю нещастя, оскільки вона була птахом потойбічного світу, птахом трауру та мертвих, який любить бути поблизу могил. Поява сови була прикметою, яка віщувала війну, голод, хворобу чи смерть. Ще сьогодні вважають, що вона є злим вісником, вісником смерті. Коли опускається цей птах на якийсь будинок чи поблизу нього і видає вигуки (викрики, пугання): нім. *ein Uhu sein* – укр. зустріти вісника нещастя [12, с.1656]; нім. *da hat eine Uhl gesessen* укр. там кого-небудь чекала невдача [12, с.1657]; нім. *da hat eine Eule gesessen* – укр. розм. справа не вигоріла, зірвалася [7, с.189].

Процес збагачення мовлення фразеологічними одиницями починається із семантизації, яка полягає в розкритті значення за допомогою різних методів і прийомів.

Для виявлення семантичних і культурно-національних конотаций зоофразеологізмів ми пропонуємо їх семно-компонентний аналіз на матеріалі трьох зоофразеологізмів. Відзначимо, що конотативно-прагматичні елементи організуються у формі сценаріїв або фреймів, які моделюють знання про типові ситуації. Взаємодієння між ситуацією-сценарієм (фреймом), значенням і конотацією в зоофразеологізмах орнітологічного значення можна показати на прикладі, продемонстрованому у таблиці.

Взаємовідношення між ситуацією, значенням і конотацією

№ з/п	Фразеологізм	Ситуація (фрейм, сценарій)	Значення	Конотація
1.	da hat eine Uhl gesessen	уявляється, що місце, на яке сідає сова, приносить невдачу та нещастя	там кого-небудь чекає невдача	у народних повір'ях сова – передвісниця війни, голоду, хвороби чи смерті; птах потойбічного світу, трауру та мертвих; вважалося, що місце, на яке сідає сова, приносить нещастя

Аналіз мовного матеріалу дозволив простежити зв'язок оброчної системи (внутрішньої форми) фразеологізмів з етнокультурними (екстралінгвістичними, мотивувальними факторами), зокрема з космогонічними уявленнями та віруваннями в німецьких зоофразеологізмах і здійснити аналіз культурно-національної семантики зоофразеологізмів. Розглянуті вірування та уявлення були тим вихідним локусом, де відбувалося становлення семантики фразеологічних одиниць. Проаналізовані фразеологізми є на загал негативно конотованими і це пов'язано з архетиповими космогонічними уявленнями про птахів як уособлення зла та небезпеки, провісників горя, біди, нещастя, смерті.

Для закріплення вивченого використовують метод вправ, який у дидактиці пояснюється як «багаторазове повторення певних дій або видів діяльності для їх засвоєння, що спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коректуванням» [11, с.135]. Методика викладання мови тлумачить метод вправ як виконання учнями спеціальних завдань для засвоєння теоретичних відомостей та оволодіння мовно-мовленнєвими уміннями і навичками.

Для запам'ятовування фразеологічних одиниць потрібно провести такі завдання:

- 1) учитель промовляє фразеологічну одиницю, тобто учні приймають її на слух;
- 2) учитель подає фразеологічну одиницю у друкованому і писаному вигляді, учні самостійно записують її у зошиті;
- 3) учні спочатку хором промовляють фразеологізм, після цього – 3-4 учні повторюють вголос;
- 4) робота із фразеологічним словником – відшукування і зачитування учнями декількома учнями фразеологізму, що вивчається, виявлення і зачитування його значення;
- 5) подання учителем відповідного за значенням українського фразеологізму і демонстрація застосування його в реченні;
- 6) подання учителем німецького фразеологізму, що вивчається у німецькому контексті;
- 7) добирання до німецького фразеологізму і українського відповідника синонімів і антонімів.

Виконання перелічених завдань складають собою систему вправ, яка передбачає дотримання загальнодидактичних принципів навчання – систематичності і послідовності, науковості, доступності, зв'язку із життям, свідомості й активності, активізації пізнавальної діяльності, наочності тощо.

Залежно від мети навчання учні мають виконувати вправи на формування монологічного і діалогічного мовлення, у яких активно використовувати вивчені фразеологічні одиниці. Для навчання діалогічного мовлення використовують чотири групи вправ, які можуть виконуватися таким чином, щоб складниками висловлювань були фразеологічні одиниці, що вивчаються. Перша група – вправи на продукування реплік, які збігаються з реченням; друга група – вправи на обмін репліками (реплікування) у складі окремих тематичних діалогічних єдностей, у яких функціонують фразеологічні одиниці, що вивчаються; третя група – вправи на створення діалогічних текстів, що містять вивчені фразеологізми.

Система вправ для навчання монологічного мовлення поділяються на три групи: 1) продукування речень із фразеологічними одиницями, які вивчаються, для використання їх у складних складних синтаксичних цілих (далі – ССЦ); 2) продукування надфразових єдностей, які можуть використовуватися у монологічних текстах різних типів (описах, розповідях, роздумах).

Робота над засвоєнням фразеологічних одиниць, що мають різне змістове навантаження, зокрема орнітологічне, вимагає від учителя німецької мови знання суміжних до методики навчання мови дисциплін (педагогіки, психології, філософії, логіки тощо), педагогічної творчості, самовідданості і працьовитості, бажання навчити школяра невідомої для них мови, полюбити її, створити ситуацію для спілкування з носіями цієї мови, вивчати країнознавство (у нашому випадку – Німеччини), щоб пізнавати культуру, звичаї, традиції, економіку, політичну ситуацію цієї країни і запозичувати все краще для розвитку своєї Батьківщини.

Лінгводидактика німецької мови має багато прогалин, які потрібно заповнити під час дослідження методики навчання усіх розділів мовознавства і фразеології зокрема.

Література та джерела

1. Біляєв О.М. Лінгводидактика рідної мови: навчально-методичний посібник / О.М.Біляєв. – Генеза, 2005. – 180 с.
2. Гаврись В.І. Сталі сполучення слів у сучасній німецькій мові (походження та вживання) / В.І.Гаврись. – К.: Радянська школа, 1971. – 247с.
3. Левицкий В.В. Германские языки и древние германцы / В.В. Левицкий. – Черновцы: Рута, 1984. – 208 с.
4. Львов М.Р. Словарь-справочник по методике русского языка / М.Р. Львов. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
5. Маковский М.М. Сравнительный словарь мифологической символики в индоевропейских языках: Образ мира и миры образов / М.М. Маковский. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 1996. – 416 с.
6. Немецко-русский фразеологический словарь / Под ред. Л.Э. Бинович, Н.Н.Гришина. – 2-е. испр., доп. изд-во. – М.: Русский язык, 1975. – 656 с.
7. Німецько-український фразеологічний словник. У 2-х т. / Уклад. В.І. Гаврись, О.П. Пророченко. – К.: Рад. школа, 1981. – Т.1. – 416 с. – Т. 2.– 382 с.
8. Опарина Е.О. Концептуальная метафора // Метафора в языке и тексте / Е.О.Опарина. – М.: Наука, 1988. – 176 с.
9. Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В.Н.Телия. – М.: Школа «Языки русской культуры», 1996. – 288 с.
10. Трессидер Дж. Словарь символов [Пер. с англ. С. Палько] / Дж. Трессидер – М.: ФАИР-ПРЕСС, 2001. – 448 с.]
11. Фіцула М.М. Педагогіка. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан / М.М. Фіцула, 1997. – 192 с.
12. Röhrich L. Lexikon der Sprichwörtlichen Redensarten. – Freiburg, Basel, Wien: Herder, Taschenbuchausgabe, 1995. – Band I.: A – Dutzend. – 1 – 348 S., – Band II.: Easy – Holzweg. – 349 – 734 S., – Band III.: Homer – Nutzen. – 735 – 1046 S., – Band IV.: Oben – Spielverderber. – 1107 – 1502 S., – Band V.: Spieß – Zylinder. – 1503 – 1910 S.
13. Schemann, Hans: Deutsche Idiomatik: die deutschen Redewendungen im Kontext / von Hans Schemann. – 1. Aufl. – Stuttgart; Dresden: Klett Verlag für Wissen und Bildung. – 1993. – 1037 S.
14. Wörterbuch der deutschen Volkskunde. Begründet von Oswald A.Erich und Richard Beittl. – Alfred Kröner Verlag Stuttgart, 1955. – 919 S.

В статье выяснено значения методов объяснения (рассказа) и упражнений для усвоения фразеологии, предложено теоретический материал с целью объяснения учителем сути орнитологического содержания фразеологизмов и разработаны задания для системы тренировочных упражнений, которые предусматривают запоминание фразеологических единиц, работу из фразеологическими словарями немецкого языка для семантизации фразеологических единиц, отыскивание фразеологизмов орнитологического содержания в диалогических и монологических текстах, введение их у самостоятельно построенные высказывания.

Ключевые слова: фразеология, фразеологические единицы орнитологического значения, семантизация фразеологизмов, метод объяснения (рассказа), метод упражнений, диалогическая и монологическая речь.

The article dwells on the importance of the method of explanation and the method of exercises for phraseology acquisition. We have presented theoretical material for a teacher to explain essence of the ornithological meaning of phraseological units and we have developed the tasks for the set of exercises which suggest phraseological units memorizing, activities with the phraseological dictionaries of the German language, finding ornithological phraseological units in dialogue and monologue texts, the use of them in students' own utterances.

Key words: phraseology, phraseological units, ornithology, method of explanation (narration), method of exercises, dialogue and monologue speech.